

ХУЛІО РАМОН РІБЕЙРО

Хуліо Рамон Рібейро (нар. 1920 р.) — сучасний перуанський письменник. Автор книжок «Везпері круки» (1955), «Докладні оповідання» (1958), «Хроніка Сан Габріеля» (1960).

ПІД КРУЧЕЮ

Ми — як та рицина, дикий чагарник, що росте і в'ється по кам'янистих крутосхилах. Подивіться, як ця рослина горнеться до піщаних дюн, чіпляється за голі валуни, знаходить собі притулок у ярах та на смітниках. Вона не благає милості ні від кого, їй-бо досить крихти простору. Її не шадять ні сонце, ні солоні морські вітри, топчуть байдужі ноги, чавлять гусениці тракторів... А вона знай живе, розростається, знаходячи собі поживу на камінні та звалищах. Отож я й кажу, що ми, прості люди, як ота рицина. І де натрапляємо на її кущик, там і буде-мо собі оселю, знаючи, що на цій місцині виживемо...

Ми знайшли свою рицину під високою кручею, біля старих купалень Магдалени¹. Сталося це тоді, коли ми були змушені тікати з міста, бо судові виконавці та поліція гнали нас навіть із найжалюгідніших нетрищ на околицях. Натрапивши серед руїн і сухої трави на самотній кущик, ми вирішили тут оселитися.

Мало хто пам'ятав про давню славу цих купалень, коли ще не було пляжів «Агуа Дульсе» та «Ла Еррадура». З ними та подібними Магдалена не витримала конкуренції, і хазяї покинули її, забравши все, що можливо: двері, вікна, балюстради, труби. Роки довершили руйнування, і, прийшовши сюди, ми застали тільки звалище та ще отой самотній кущик рицини.

¹ Магдалена — бідняцьке передмістя Ліми.

У пошуках чогось їстівного ми спершу збирали усяких молюсків. Потім перейшли на берегових рачків — по-тутешньому муї-муї — і варили з них досить ситу юшку. Згодом, уже не пам'ятаю коли саме, я і мій старший син улаштувалися на роботу в рибальську артіль, — це за кілометр од старих купалень. Мій менший син Торібіо куховарив дома. Пізніше ми придбали волосінь, гачки і стали рибалити самі. Вилов продавали на пристані Санта-Крус.

Отак ми й розпочали життя на новому місці. Ніхто нам не допомагав, ніхто не дав ні копійки, та ми й не просили ні в кого. Десь через рік мали вже свою хатину під кручею. І що нам було до того, що там, угорі, розсувало свої межі місто, оздоблюючись палацами та поліційними відділками?.. Ми вже пустили коріння на солончаку.

Що й казати, життя наше було нелегке. Іноді мені здавалося, що святий Петро, заступник людей моря, допомагає нам, а іноді — куди частіше, — що він глумиться над нами, повертаючись до нас широкою спиною.

Якось уранці прибігає додому мій старший син Пепе, а в самого волосся сторч стоїть, немов страховисько яке зустрів. Ухопив мене за руку й потяг до кручі, під якою ми поставили нашу халупу. Мовчки показує на величезну тріщину, що бігла згори аж до пологого берега. Як вона утворилася? Коли? Розколина зяяла, вселяючи в нас жах. Це була смертельна небезпека... Я зміряв тріщину палицею — глибока...

«Які ж бо ми дурні! — картав я себе подумки. — Треба ж було побудувати під самісінькою кручею!»

Тепер я зрозумів, чому ніхто не хотів тут селитися. Рано або пізно брила неодмінно посується. Будь-якої миті нас може завалити... Треба забиратися звідси і якомога скоріше!

У пошуках безпечнішого місця ми обійшли весь пляж. Кажу пляж, але це тільки вузенька смужечка суходолу між морем і стрімкою кручею. Така вузенька, що під час шторму хвилі докочувалися до крутосхилу.

Ні, на цьому клаптику піску безпечної місцини немає. Я вже почав був упадати в розпач, аж тут Пепе й каже:

— А що як поставити підпору і затримати зсув? Зіб'ємо дерев'яні шити, підіпремо їх стовпами...

Кілька тижнів ми працювали не покладаючи рук: розбирали каміння й витягували дерево з колишніх кабін купалень. А коли настягували його доволі, виявилось, що для кріплення потрібні ще й металеві балки.

За кожен шмат рейки у місті з нас хотіли здерти по три шкури. Отож уся наша надія була на море. Чого тільки не ховає воно в своїх глибинах! Досі море дарувало нам рибу, молюсків, відполіроване каміння та пекучий йод, а тепер мало дати залізо. Ще коли ми тільки прийшли під кручу, то нагледіли метрів за п'ятдесят від берега чорні балки, які вистромлялися з-під води в час відпливу. Мабуть, тут колись затонув якийсь корабель, думали ми. Насправді ж то були три баржі — їх навмисне затопили власники пляжу, щоб утворити хвилеріз. Двадцять років море ворушило ті посудини, перекидало їх, пересувало з місця на місце, засипало піском. Дерев'яна обшивка давно згнила, але залізні каркаси залишилися, ховаючись під водою, мов рифи.

— Треба їх витягти! — сказав я синам.

Тільки-но розвиднялося, як ми пливли в море і пірнали біля барж. Хвилі шалено накочувалися на нас, пінилися, вирували довкола балок, погрожуючи закрутити й затягти під воду. Але ми одчайдушно робили своє діло. До крові обдираючи руки, діставали з морського дна іржаве залізо й волокли на вірьовках до берега. Потім чистили його, фарбували. Тепер було чим підперти дерев'яну стіну біля розколини в крутосхилі. Отак за кілька тижнів виснажливої праці ми захистили свою хатину від обвалу.

І зсув не забарився. Та, на щастя, ми вже встигли спорудити захист.

— Відтепер, дякуючи святому Петрові, нам не страшний навіть землетрус! — раділи ми.

З часом завели ми й свійських тварин.

Під кручею нерідко з'являлися прибудні собаки, нещасні створіння, яких місто, як і бідних людей, викидає геть. Не знаю, що вабило собак до нашого берега: запах їжі, а чи, може, потреба мати хазяїна.

Якось від рибальської бухти до нас приплентав голодний і змучений пес. Мій син Торібіо, хлопець відлюдкуватий і мовчазний, нагодував його. Другого дня пес прийшов знову. Він прив'язався до Торібіо й залишився в нас назавжди.

Згодом прибилася вівчарка, та така люта, що її треба було садовити на ланцюг, коли на пляжі були сторонні люди. А ще пізніше прийшли дві худючі дворняги, готові на все за нікчемну кістку. Нарешті з'явилися три кішки, які з ранку до вечора полювали на крутосхилі на мишей та змій.

Не скажу, що ми приймали до себе четвероногих з великою радістю. Відганяли їх палицями й камінням. Адже нам самим нерідко доводилось голодувати. Та тварини щоразу поверталися, попри всі наші погрози. Треба було бачити, як жалібно дивилися вони на нас. А людина, хоч яка вона черства, завжди добрішає, коли бачить знедолених. І зрештою ми позалишали тварин у себе.

Незабаром з'явився у нас і сусіда. Якийсь чоловік спустився на пляж, витяг із мішка намет і поставив його неподалік од нашої хатини.

Він прийшов надвечір і розташувався мовчки, без жодного слова. Наступними днями теж нічого не говорив, навіть не відповідав, коли ми до нього зверталися. Ми подумали, що він глухонімий.

Незнайомець з ранку до вечора блукав біля моря, збираючи розчавлених медуз, молюсків, черепашки.

Уперше заговорив він десь через тиждень. Ми саме смажили на терасі рибу, довкола ширилися смачні пахощі. Незнайомець підійшов від моря і вступився в мої черевики.

— Дайте я їх полагоджу, — врешті озвався він.

Сам не відаючи чому, я віддав йому черевики, і він так вправно замінив діряві підшови, аж ми роти роззявили з подиву. На подяку за роботу, я підсунув незнайомцеві сковорідку. Той узяв руками рибину, потім другу, третю. Він ковтав з такою пожадливістю, аж подавився кісткою, і ми мусили дати йому краєць хліба...

Відтоді мовчазний сусіда став працювати в нас, хоч ні я, ні мої діти його не просили. Він поробив нам замки до дверей, понагострював наші риболовні гачки, проклав із пальмового листа водогін, яким

до хати надходила джерельна вода. Його мішок здавався бездонним — стільки він витягував звідти усякого інструменту, а коли йому чогось бракувало, то він виготовляв те з різного брухту, який знаходив на смітнику. Дякуючи цій людині, охопленій манією майструвати, в нашій хаті з'явилося чимало всяких корисних і гарних речей, і маленьких, і великих. За свою роботу сусіда ніколи нічого не брав, задовольняючись смаженою рибою і тим, що ми надто не допитувалися, хто він такий.

Минуло кілька місяців, а знали ми про нього тільки те, що звуть його Самуель.

Улітку наш берег під кручею трохи оживав. Бідняки, яким були не по кишені великі й добре обладнані пляжі, приходили сюди, щоб після тяжкої праці відпочити якусь годинку біля моря. Вони переходили насип, на якому стояла наша хата, і розташовувалися на кам'янистому березі поміж колючок, немов серед квітів.

Коли починалися літні вакації, серед пляжників Магдалени було найбільше учнів муніципальної школи, дітей робітників. Приходили й ремісники з околиць.

Проходячи повз нашу хатину, декотрі з цих людей казали:

— Надто ваш пляж засмічений, добре було б трохи прибрати його.

Я не люблю, коли мені чимось дорікають, але за такі зауваження не ображався: мені подобалося, що люди називають пляж моїм. Тим-то я й вирішив надати йому належного вигляду. Сини зі мною погодились.

Кілька днів ми вставали з Торібіо на світанні і збирали клаптики паперу, фруктові лушпайки, сухі колючки, одне слово — впорядковували узбережжя.

— Чудово! — нерідко чули ми тепер від пляжників. — Зовсім інша справа!

Потім я спорудив навіс, щоб люди мали затінок від сонця. Самуель викопав криничку для джерельної води, а в найстрімкішому місці кручі видовбав чотири кам'яні сходинки.

На наш пляж стало приходити куди більше людей. Серед літа щодня бувало десь понад сто чоловік. І всі вони захоплювалися чистою цією вузьенької смужки суходолу над морем.

Якось мені спало на думку брати з пляжників плату. Я пояснив декому з них: мовляв, це і за сходинки, і за джерельну воду, і за навіс, і за нашу щоденну роботу, щоб усюди був порядок. Мені не заперечували, але казали, що коли вже платити, то ми мусимо подбати й про роздягальні.

На березі якимось дивом збереглося кілька кабін від старих купальень. Ми очистили їх від сміття й обладнали з десятків роздягальень.

— Ну, тепер усе гаразд, — сказав я. — Всього десять сентаво за вхід.

Пляжники погодились, але попросили нас повитягати металеві балки, що стирчали в морі, бо вони заважали плавати.

І хоча літо вже скінчилося, ми з Пепе знову заходилися витягати залізо з морського дна. Цього разу було значно важче: треба було очистити море не тільки від балок, а й від усякого брухту. Озброївшись гаками й ломами, ми ціліснінькі дні працювали, дивуючи небагатьох людей, що приходили тієї осені на кручу помилуватися краєвидом.

Здавалося, Пепе дав слово чоловіка, що переможе у боротьбі з

морем. Торібіо ж, навпаки, працював мляво, без усякого запалу. Море зовсім не вабило його. Він знай поглядав на людей, які приходили з міста. Мене завжди хвилювало, що мій меншенький шукає з ними спілкування. Нерідко він зникав і повертався пізно ввечері з повними кишнями металевих корків, перегорілих лампочок та іншого непотребу, в якому вбачав ознаку справжнього життя.

Настала зима. Пепе й далі витягав балки. А Торібіо знай сумно поглядав нагору.

Увечері ліхтарі набережної здавалися з нашого пляжу молочною смугою, що простяглася вздовж берега від Ла Пунти до Ель Морро Солар.

У вологу погоду Самуелеві було важко дихати, і груди йому аж розривало від кашлю.

Одного разу після особливо гострого нападу він сказав, що перебереться на кручу, де вже знайшов місце серед ровів біля урвища.

І став щодня носити туди каміння для свого майбутнього житла. Дбайливо добирав отой будівельний матеріал і тягав угору на спині. Що десять кроків спинявся перепочити, але, навіть важко дихаючи, наспівував собі під ніс.

Ми з хлопцями жартували, що отак Самуель може очистити від каміння геть увесь берег. Коли мали час, то допомагали йому.

Пізньої осені Самуель кінчав класти стіни своєї хатини. Кінчав роботу в морі й Пепе: зостався тільки каркас баржі метрів за вісімдесят від берега, але цей годі було зрушити з місця.

— Облиш, сину, — сказав я. — Тут потрібен кран.

Проте мій старший, повертаючись із риболовлі, знову й знову плив до баржі, уперто силкуючись розбити залізний кістяк.

— Коли море буде зовсім чисте, — відказував він, — сюди посунуть сотні пляжників, і тоді гроші потечуть до нас річкою.

Дивно, але в той день я не мав ніякого поганого передчуття. Був зовсім спокійний і, йдучи з міста, затримався нагорі погомоніти з Самуелем, який уже вкривав свою хатину.

— Незабаром тут поставлять ще кілька будинків, — мовив він, показуючи на купи каміння неподалік. — Сьогодні тут були люди. Селиться слідом за мною.

— Тим краще, — відповів я. — Не треба буде ходити до міста продавати рибу.

Коли почало сутеніти, я спустився униз, до себе.

Торібіо бігав по подвір'ю і дивився на море. Сонце вже зайшло, і тільки на обрії, ген за островом Сан-Лоренсо, ще світилася оранжева смужка. Мабуть, вона й віщувала лихо, та я тоді про те не подумав.

— Щось я не бачу Пепе, — сказав, повернувшись до мене, Торібіо. — Вже давно поплав до баржі, взявши пилку та лом. Але й досі нема.

Мене враз охопила тривога, горло здавило. Проте я подолав це почуття.

— Може, пірнув? — ледве вимовив.

— Так довго під водою не протримаєшся, — відказав Торібіо, дивлячись на море.

Я похолов від жаху.

Марно силкувався я побачити кістяк баржі. Вже розтанула в тем-

ряві оранжева смужка на обрії. Одна за одною накочувалися на берег високі хвилі, розбиваючись біля самого нашого подвір'я.

— Може, поплив до затоки?.. — висловив я здогад, хапаючись за рятівну думку.

— Ні, — заперечив Торібіо. — Я бачив, як він плив до баржі, кілька разів пірнав і виринав... А потім сонце сіло, й нічого не стало видно...

Я став похапцем роздягатися, обриваючи гудзики на сорочці.

— Біжи по Самуеля! — гукнув, кидаючись у воду.

Усе довкола було чорне: берег, небо, вода. Я плив наосліп, розтинаючи хвилі, майже не переводячи духу. Холодні потоки били мене по ногах, наче велетенські риби хвостами. Я ніяк не міг примиритися з думкою, що пливти далі геть неможливо: навкруги непроглядна темрява, будь-якої миті мене може вдарити об балки... Ні, я не боявся, адже десь там мій син! Але морок та бурхливі хвилі перемогли: врешті мене викинуло на берег...

Там уже чекав Самуель.

— У затоку! — гукнув він. — Біжімо туди!

І ми побігли.

Гострі камінчики врізалися в мої ноги, але я не відчував болю. Біг, не відводячи погляду від тієї точки, де в затоці мали стояти рибальські човни.

Кілька разів я падав, насилу підводився, втираючи з лиця піт і сльози. І знову біг, шукаючи очима мерехтливих ліхтарів на рибальських човнах.

— Уже недалеко, Леандро, — підбадьорював мене Самуель, похлинаючись кашлем.

Не знаю, як ми й добігли до затоки.

— Навколішках благаю вас! — розпачливо закричав я, кидаючись до рибалок. — Ніколи не просив... Пропав мій син! Треба шукати його!

Щоб розчулити чоловіків, мабуть, потрібні якісь особливі слова. Та рибалки розуміють біду з півслова. Вони оточили мене. Коротко розпитували. Хтось простягнув пляшку, щоб я зігрівся ковтком спиртного.

Невдовзі на одинадцяти баркасах, із запаленими смолоскипами, ми вирушили до Магдалени. Підпливши до старої баржі, оточили її колом. Незважаючи на негоду, рибалки пірнали в бурхливі хвилі, шукаючи мого Пепе. Звісна річ, я сам весь час був у воді. Світло смолоскипів не досягало дна, і ми натикались один на одного, вдарялись об залізні ребра баржі. Шукали до пізньої ночі, але так і не знайшли мого хлопчика...

— Мабуть, його винесло хвилями на берег, — сказав хтось із рибалок. — Треба подивитися за обмілиною.

Баркаси повернули до затоки.

А я ніяк не міг змиритися з думкою, що сталося непоправне лихо. Мені здавалося, я можу ще щось зробити. Ладен буду випити море, аби тільки знайти сина.

— Поки його не з'їли акули... — без кінця повторював я. — Поки його не з'їли...

Та сльозами горю не зарадиш. Вони ані годують, ані воскрешають. Рибалкам я сказав просто, як і думав:

— Море нам дає життя, море нас і забирає.

Коли знайшли Пепе, я не міг дивитися на його тіло. Він плавав горілиць в осяяному сонцем морі. Це було вже наступного дня. Весь

ранок ми безнадійно пробликували берегом. Потім подалися до Ла Перли. А коли поверталися, хтось гукнув: «Онде він!» Хвилі помалу підштовхували до берега щось темне.

— Це Пепе, — кризь сльози вимовив Торібіо. — Штани його...

Кілька чоловіків кинулося в море. Я бачив, як вони чи то йшли, чи то пливли назустріч хлопцеві: нещастя притупило мої відчуття.

А він гойдався на хвилях...

Люди підтягли його до берега. Поклали переді мною, спотвореного рибами та солоною водою. Я рвучко відвернувся й, не оглядаючись, пішов геть. Тільки крикнув:

— Поховайте його на березі, серед дзвіночків...

Він дуже любив ці квіти...

Але мене не послухались — поховали його на цвинтарі в Суркільйо¹.

Втратити сина-помічника — це однаково що людині лишитися без ноги, а птахові — без крила. Кілька днів я не міг отямитись. Та життя брало своє — мене дожидали справи, безліч буденних справ. Риба майже перестала ловитися, море було по-осінньому скупе й безжальне. На промисел ходили тільки ті, хто мав човна, та й вони верталися аж уранці з червоними від безсоння очима, з кількома рибками, яких ледве вистачало на юшку.

Я розбив ушент статую святого Петра. Але Самуель склеїв гіпсові уламки й поставив цього заступника бідняків біля дверей моєї хатини. Під статуєю почепив чашку, і люди, що проходили через подвір'я, — здебільшого рибалки, — кидали в неї дрібняки, хто п'ять сентаво, хто — десять. Так ми й зимували.

З бідною пополам дотягли до літа.

Я сказав «літо» тільки тому, що все на світі має якоесь називатися. Адже в наших краях усі місяці однакові, хіба що в одну пору року більше туманів, а в іншу — пекучого сонця. Але в бідняків свій вимір часу: жити нашому братові взагалі нелегко, а в певні пори року вкрай сутужно. Кажуть, ми живем у вічній весні, тільки не знаю, хто це — ті «ми».

А того літа нам дісталось, як ніколи. Людей приходило на пляж дуже мало — погода була хмарна, сонце виглядало рідко. Отож заробітку майже ніякого.

А нагорі, над кручею, виростали все нові оселі.

Самуель не помилився. Спершу побудувалися ті, хто заздалегідь понаосив каміння. За ними прийшли інші безпритульні люди. Споруджували житла, використовуючи геть усе, що траплялося напохваті. Ставили халупи з картону й бляхи, каміння та гілля, мішковини й рогожі — з усього придатного якоесь відгородити клаптик землі від доколишнього світу. Не знаю, з чого вони тільки жили, ті люди, бо в рибальстві ніхто з них не тямив. Зранку чоловіки вирушали до міста, а декотрі й не ступали далі порога — ціліснікий день лежали біля дверей, спостерігаючи, як кружляють у небі круки. Тільки жінки спускалися надвечір до моря прати білизну.

Серпень у нас вітряний, і в цю пору хлопчики пускають паперових зміїв. Куди вони тільки не видряпуються, аби вище злетіла їхня іграшка.

Мені завжди ставало сумно, коли я дивився на цю гру: щомиті нитка могла порватися, і тоді чудовий барвистий змій із довгим хвостом

¹ Суркільйо — бідняцький район перуанської столиці.

зникне з очей. Щось таке відбувалося у мене з Торібіо. Я втримував його немов за тоненьку нитку, відчуваючи, як він віддаляється від мене... Розмовляли ми чимдалі рідше. Я казав собі: «Хіба то моя вина, що він живе тут, під кручею? Та принаймні має дах над головою і що поїсти».

А Торібіо давно був душею в місті. Він ніколи не виявляв бажання рибалити, зате любив допомагати Самуелеві в його роботі. Всюди супроводив нашого сусіду, ремонтував із ним човни, лагодив крани. На зароблені гроші ходив у кіно, купував пригодницькі журнали: Самуель навчив його читати. Проте постійної роботи в нього не було, і одного разу я сказав йому:

— Якщо тебе так вабить місто, то навчись якогось ремесла і йди працювати. Тобі вже вісімнадцять. Я не хочу утримувати дорослих нероб.

Та сказав я неправду, бо ладен був утримувати його все життя. І не тільки тому, що він мій син. Я боявся самоти. Вечорами, коли не мав із ким перекинутися словом, очі мої мимоволі зверталися до моря й шукали кистяк затонулої баржі, неначе мене хтось кликав звідти.

Якось Торібіо сказав мені:

— Коли б ти був віддав мене до школи, я знав би зараз, що мені робити, і зміг би заробляти на прожиття.

Синові слова зачепили мене за живе. Я не стримався й налупцював його. Торібіо пропав на кілька днів. Потім повернувся, але ще мовчазніший, ніж звичайно. Щоранку йшов до міста і повертався вже поночі. Я нічого не питав у нього, проте відчував — щось має статися.

Виявляється, Торібіо повертався додому через Делію, кравцеву дочку. Про це розповів мені Самуель.

— Якби не вона, — сказав він, — Торібіо пішов би звідси назавжди.

Ту Делію я добре знав. Не раз запрошував її в гості, пригощав лимонадом.

Торібіо і Делія зустрічалися щодня, шукали потаємних куточків, яких довкола було чимало.

Одного ранку Торібіо пішов до міста, а з ним і Делія. Розгніваний кравець спустився до мене, спершу погрожував поліцією, потім заплакав. Це був бідний дід, майже сліпий, який перебивався тим, що латав і перешивав убогий одяг мешканців кручі.

— Я виростив сина здоровим, — заспокоїв я старого. — Правда, він ще нічого не вміє робити. Але життя примусить його працювати. Якщо вони до душі одне одному, то, бог дасть, поберуться.

Кравець заспокоївся. Згодом я зрозумів, що Делія для нього — давно вже зайвий рот. Старий і сам себе не міг прогодувати. Після нашого знайомства він став передавати мені з жінками, котрі спускалися до моря прати, миску, щоб я насипав йому трохи юшки.

Звісна річ, сумно жити з самими тільки тваринами. Люди казали, ніби не раз чули, як я обзивався до собак, до хатини, до моря... А може, то вони просто язиками мололи? Щоправда, вертаючи з міста і сходячи з кручі, я не раз кричав на все горло, так хотілося почути людський голос... Але відповідала мені тільки луна, що котилася попід пустельним крутояром.

Я робив усе сам: ловив рибу, варив, прав, продавав вилов, приби-

рав хатину й подвір'я. У короткі хвилини дозвілля іноді розглядав свої руки, дивився на кожну звивину, на кожен шрам. Мабуть, по них я спогадував своє життя.

Любив дивитись, як сідає сонце, а надто влітку. Це було для мене справжнім святом. Я навіть навчився наперед угадувати, як змінюватимуться барви заходу, і визначав по кольору хмар, де погасне останній промінь.

Якось я надумав зробити човна. Покликав Самуеля, і ми вдвох пішли в затоку до рибалок, щоб роздивитись їхні суденця. Мій сусіда накреслив човен, сказав, якого дерева треба дістати.

Робили ми човен разом, і старий майстер уперше був щедрий на балачки. Так чи інак, розмова завертала на Торібіо.

— Славний хлопчина, — казав Самуель. — Шкода тільки, що зв'язався з тією дівкою. І на якого дідька здалися нам ці жінки?..

Робота посувалася: ми вже закінчували носову частину. Нам обом подобалося працювати вдвох, подобалося неквапно гомоніти під плюскіт хвиль.

Коли жінки сходили на берег прати, котрась неодмінно казала:

— Добру справу ви задумали, доне Леандро. Нам ой як треба, щоб ви виходили в море та привозили дешевої риби.

А Самуель додавав:

— На горі халуп уже густо, а народ знай прибуває. Так, дивися, стануть будуватись і під кручею.

І справді, потік поселенців спускався чимдалі нижче.

Нам не судилося добудувати човна, бо того літа стались несподівані події.

Погода стояла чудова. На пляжі було повно людей. Усі вони справно платили за вхід, і я вперше побачив ту грошову річку, про яку казав мені небіжчик-син. Прибуток я зберігав у двох кошиках під ліжком, а двері хатини замикав на два висячі замки.

Проте, як я вже казав, того літа трапилося дещо несподіване.

Одного ранку, коли ми з Самуелем поралися коло човна, з кручі спустилися троє незнайомців. Усі в капелюхах, гладенько поголені. З усього видно — люди з міста.

Помітивши їх, Самуель опустил голову і став уважно розглядати якусь скіпку. Не знаю, що він там у ній побачив.

Незнайомці пройшли повз мою хатину й попрямували на пляж. Двоє йшли під руку, а третій щось пояснював їм, показуючи на кручу. Погулявши кілька хвилин берегом, вони подалися геть.

— Не подобаються мені ці люди, — сказав я. — Чує моє серце щось недобре. Чи не принесуть вони нам податку за пляж?

— Мені вони теж не подобаються, — мовив, тільки тепер, випростуючись, Самуель. — Та ще й у капелюхах. Погана прикмета.

Від того дня Самуель не знав спокою. Щоразу, коли з кручі спускався якийсь незнайомец, він пильно стежив за ним, руки в нього починали тремтіти, а на чолі виступав піт.

— Щось мене морозить, — казав старий.

Але то була неправда: він тремтів од страху.

Незабаром мого сусіду забрали.

Сам я цього не бачив. Розповідали, що до моря спустилися троє поліцейських, а четвертий став нагорі, щоб відрізати шлях до втечі.

Самуель буцімто кинувся щодуху до моєї хатини, та послизнувся на кругляку. Поліцейські схопили старого, скрутили йому руки, ще й набили.

Це неабияк вразило жителів кручі. Ніхто не знав, за що забрано Самуеля. Одні казали, він був злодій, інші — нібито колись підклав бомбу в домі якогось високого пана. А що ми газет не купуємо, то кілька днів губилися у здогадах, аж поки до наших рук випадково потрапив один примірник. Там ми й прочитали, що п'ять років тому Самуель у нападі ревнощів убив свою дружину, яка йому зрадила. Не знаю, була то правда чи ні, тільки я страшенно жалкував, що Самуель посковзнувся, не добігши до моєї хати... Я б зубами вигриз для нього у кручі нору або сховав його під камінням.

Вівчарка, що жила в Самуеля, спустилася до мене й жалібно скавучала. Я розумів її горе і мовчки гладив собаку. Все валилося мені з рук. Навіть човна я продав, бо не знав, як його добудувати.

Старий дурень, старий і зморений, думав я про себе. Але чому все-таки я так любив свою хатину, оцей клопоть моря? Дивився на подвір'я, на дах із пальмового листя, на все, зроблене моїми руками або руками близьких мені людей, і казав собі: «Тут я стільки вистраждав, тут і помру».

Мені дуже не вистачало Торібіо. Я знав, що колись він та прийде. Однаково коли, аби тільки прийшов. Бо діти все-таки іноді навідують батьків, хоч би для того, щоб побачити, чи вони вже постаріли і чи довго їм ще жити на білому світі.

Торібіо прийшов якраз тоді, коли я почав прибудовувати до хатини велику кімнату для нього. Він схуд і зблід, здавався дуже стомленим. Такі обличчя бувають у дітей, які постійно живуть надголодь.

— Дай мені п'ятсот солів¹, — попросив Торібіо. — У мене вже померла одна дитина, і я не хочу, щоб померла й друга, яка має скоро народитися.

Я дав йому гроші, і він пішов. Я не став затримувати його, проте кімнату для нього будував і далі. З вікном на море. Сам побілів стіни, пофарбував раму, двері.

Іноді я виходив на кручу погомоніти з людьми. Пробиував завести там друзів. Проте до мене ставились насторожено. Важко знайти друзів, коли ти вже старий і самотній. Люди думають: «Мабуть, недобрый чоловік, якщо живе сам». Діти бігали за мною і кидалися камінцями. Одинець — то ніби привид, який блукає серед живих.

Ті сеньйори в капелюхах і лакованих черевиках з'являлися ще кілька разів. Не подобалися вони мені, бо саме вони, вважав я, винні в тому, що сталося з Самуелем.

Одного разу я підійшов до них і сказав:

— Той чоловік, що помагав мені робити човен, був добрим християнином. Ви зле вчинили, виказавши його. А коли він і порішив свою жінку, то, видно, було за що.

Вони голосно засміялися.

— Ви нас не за тих узяли. Ми не з поліції, ми з муніципалітету.

¹ Соль — перуанська грошова одиниця.

Мабуть, так воно й було, бо згодом звідти надійшло повідомлення. Ціла делегація спустилася до мене з кручі, щоб показати той папірець. Усі були дуже схвильовані, розмовляли зі мною надзвичайно чемно, називали «тато Леандро». Зрозуміло, я був тут найстарший і найдосвідченіший, і люди сподівалися, що я вирятую їх з біди. У повідомленні говорилося, що всі, хто оселився над кручею, повинні звільнити зайняті ними ділянки протягом трьох місяців.

— Робіть як знаєте, — кинув я. — Мене ж ніхто з місця не зрушить. Я тут живу вже сім років.

Але люди так благали мене про поміч, що я врешті погодився.

— Треба найняти адвоката, — сказав я. — Це земля нічия, і вони не мають права зігнати нас.

Коли прийшов адвокат, усі зібралися знов-таки в мене, на моєму подвір'ї.

Адвокат був невисокий на зріст, у капелюсі й окулярах, з потертим портфелем, туго напханим паперами.

— Муніципалітет постановив збудувати нову купальню, — повідомив він. — Щоб зробити до неї зручний спуск, усіх вас треба виселити з кручі. Але ця земля не належить муніципалітетові, вона державна, тож ніхто не має права зігнати вас звідси.

Адвокат загадав зібрати з кожної родини по п'ятдесят солів, дав підписати якісь папери й пішов.

Минуло кілька тижнів. Ті з муніципалітету більше не з'являлися. Я вже кінчав кімнату для Торібіо, залишилося зовсім мало. І раптом першого ж зимового тижня до мене ввалилася ціла юрма.

— Вони вже там! Уже прийшли! — показуючи нагору, гукали люди.

— Хто вони? — спитав я.

— Бригада робітників. Уже почали ламати.

Я побіг на кручу.

Крайню халупу вже розвалили. Довкола стояло багато різних машин. Якийсь чоловік — мабуть, начальник — в оточенні поліцейських записував щось у товстий зошит.

— Такий наказ, — розводили руками робітники, коли ми стали просити їх не чіпати наших осель.

— Хто наказав? — спитав я.

— Суддя, — і вони показали на чоловіка із зошитом.

Я рушив до нього. Поліцейські хотіли мене затримати, але суддя дав знак, щоб пропустили.

— Тут, мабуть, якась помилка, — сказав я. — Ми живемо на державній землі, і наш адвокат запевнив усіх, що ніхто нас звідси не виселить.

— Правильно, — кивнув суддя. — Саме тому й виселяємо вас, що ця земля державна, а не ваша власна.

Зчинився галас. Поліцейські стіною відгородили суддю від натовпу. — У всіх вас, напевно, є родичі, — вів далі суддя. — Поселіться тимчасово в них. Згодом усе владнається. Мені самому прикро, що так вийшло. Проте... я спробую щось зробити для вас.

— Зачекайте, поки ми покличемо адвоката, — попросив я. — Хай до його приходу не ламають наших хатин.

— Можете кликати свого адвоката, — відповів суддя, — але роботу не буде припинено.

— Хто піде зі мною до міста? — звернувся я до людей.

Охочих виявилось багато, але я вибрав лише кількох, більш-менш

пристойно вдягнених. Узяли таксі до центру, відшукали потрібну нам контору. Адвокат був на місці. Спершу він не впізнав нас, потім, коли збагнув, чого ми від нього хочемо, сердито закричав:

— Справи в судах або виграються або програються, і тут я нічого не можу вдіяти! Це вам не крамниця, де за бракований товар повертають гроші! Це адвокатська контора!

Так ні з чим ми й повернулися на свою кручу. Дорогою всі мовчали, не знали, про що говорити. Коли приїхали, судді вже не було, zostалися самі поліцейські. Люди зустріли нас вороже. Дехто навіть став звинувачувати мене: мовляв, я змовився з адвокатом. Що я міг на це відповісти?

Самуелеву хатину — першу із тут збудованих — уже розвалили, і вона перетворилася на купу каміння.

Я поплентався вниз, до своєї оселі. Люди лаяли мене навздогін, і на очі мені несамохіть навернулися сльози

«Хай їм грець! — думав я в наступні дні. — Хай ламають! Хай ваялять! До моєї хатини машинами так просто не добратися. Це ж через усю кручу».

На щастя, бригада працювала спроквола. Коли за ними ніхто не наглядав, робітники одразу ж сідали курити.

— Звичайно, шкода цих людей, — казали вони. — Але, що вдієш — наказ...

Незважаючи на образи, мені теж було жаль мешканців кручі. Я знову думав не тільки про свою хатину... Зустрічаючись із рибалками, нарікав, що ось так ціле селище скидають просто в море. «Беззаконня!» — відповідали мені в один голос.

Ми це й самі знали, але що могли вдіяти, коли нас роз'єднала сварка і кожен діяв на власний розсуд. Одні збиралися переїздити на інше місце, другі були готові об'єднатися для протесту. А були й такі, з найубогіших, що наймалися в бригаду і самі ж зносили свої хати.

Але більшість людей спускалися чимраз нижче крутосхилом, зводячи тимчасові житла метрів за двадцять од бульдозерів, щоб через кілька днів, зібравши рештки своєї халупи, знову тікати від машин-руйнівників.

Отак селище все наближалося до моєї хати. Через чотири тижні воно вже стояло біля моїх воріт.

Хоч бригада і працювала спроквола, вона невтримно просувалася до моря. Гуділи мотори, гриміло об металеві кузови самоскидів каміння. Усі ми, люди кручі, нагадували табір смертників.

Минув ще тиждень. І ось бригада з'явилася біля мого подвір'я. Побачивши силу-силенну безпритульних людей, що, не маючи навіть даху над головою, усе-таки чіплялися за голе каміння, як за останню надію, робітники спинилися.

— Невже ви скинете нас у море? — спитав я в них. — Попереджаю — через мій двір вам не пройти! Усі знають, що це моя хата, мій пляж, моя ділянка моря. А всі оці люди — мої гості.

Бригадир спробував умовити мене. Потім прийшов інженер. Та ми не поступилися. І в нас була зброя — каміння.

— Не пройдуть! — казали ми, з гордістю поглядаючи один на одного.

Машини простояли цілий день. То бригадир спускався до нас на

переговори, то піднімались до нього ми. Врешті інженер сказав, що покличе суддю. Ми могли сподіватися тільки на чудо.

Наступного дня прийшов суддя в супроводі поліцейських та ще якихось сеньйорів.

— Повірте, мені все це також неприємно, — лагідним голосом мовив він. — Звичайно, ми не можемо скинути вас у море. Спробуємо знайти вам для поселення інше місце. Я сам візьмуся за це.

— Бреше, аж світиться, — кинув я. — Обдурять нас, виженуть на якийсь пустище.

На тому й скінчилися наші переговори. Ми розмовляли між собою далеко до північ. Дехто вже був ладен здатися.

— Може, нам дадуть непогану землю? — казали найбоязкіші. — Та й поліція тут, із кийками, гвинтівками...

— Ні в якому разі не відступати! — наполягав я. — Якщо триматимемося гуртом, нас не виженуть.

Уранці приїхав суддя.

— Хто хоче переселитися в Пампа-де-Комас, нехай підніме руки, — сказав він. — Я домігся, щоб вам виділили двадцять ділянок землі. По вас пришлють вантажні машини. Це вам подарунок від муніципалітету.

Тут я зрозумів, що все пропало. Я знав, що всі до одного покинуть мене. Хотів заперечити, але ніяк не міг здобутися на голос. Дивився, як одна за одною підносяться руки.

— Там же нема води! — крикнув я. — І роботи не знайдете! Пісок будете жерти! Спечетеся на сонці!

Та мене вже ніхто не слухав. Люди стали зв'язувати свої пожитки так покvapно, наче боялися втратити останню нагоду. До самого вечора піднімались вони вгору крутосхилом. Коли всі пішли, я став посеред свого подвір'я, глянув на робітників, що сиділи біля самої огорожі, та так і заляк. Не знав, що сказати, бо розумів — ці трудящі люди жаліють мене.

— Можете починати, — здобувся я врешті на мову.

Ніхто не ворухнувся. Я взяв лома:

— Ось так це робиться...

Робітники підвелися.

— Сьогодні вже пізно, — мовив котрийсь. — Прийдемо завтра.

То була остання ніч, яку я прожив у своїй хаті. Вийшов ще й не зазоріло: не хотів бачити, як нищитимуть мою оселю. Нав'ючив на себе усе, що міг, і в супроводі своїх собак рушив у напрямку Мірафлореса¹. Ішов весь час берегом — не хотів віддалятися від моря. Коли підійшов до великої труби, по якій у море стікають нечистоти з міста, мене хтось гукнув. Я озирнувся й побачив Торібіо.

— Батьку, я прочитав у газеті, що вас вигнали. Хотів прийти вчора, але не зміг. Там, на подвір'ї, чекає Делія... з клунками...

— Забирайся! — крикнув я. — Ти мені не потрібен!

Торібіо взяв мене за лікоть. Я подивився на його руку. То була худа, жилага рука справжнього чоловіка.

— Може, я тобі й не потрібен, але ти ще можеш дечого навчити мене.

А я все дивився на його руку.

¹ Мірафлорес — буржуазний район Ліми.

— Тебе немає вже чого вчити, — мовив я, похитавши головою. — А втім... Гаразд. Я зачекаю, іди по Делію.

Вже зовсім розвиднілося, коли ми втрюх рушили берегом моря. Повітря було свіже, дихалося легко, та ми йшли повільно — Делія була вагітна.

У цих краях, де все сохне і в'яне, завжди квітнуть і дають плоди тільки черева наших жінок.

Я роздивлявся довкола, шукаючи підхожого місця. Усе здавалося випаленим і мертвим. Навіть дзвіночки не росли. І раптом Торібіо, який ішов попереду, вигукнув:

— Дивіться — рицина!

Я прискорив ходу. Під кручею, посеред голого каміння, ріс кущик рицини. Я довго дивився на шорстке листя, тверде стебло, плоди, утикані гострими колючками, що впинаються в руку тому, хто спробує їх зірвати. Очі мені затуманилися...

— Тут, — сказав я Торібіо. — Ану дай мені лом!

І, розчистивши від каміння майданчик, ми забили в землю перший стовпчик нашої нової оселі.

ВАГОМИЙ АРГУМЕНТ

Стривайте... Не чіпайте мене... Я вам не якийсь там чоло¹, я Паб-ло Салданья — комерсант. Ось моя візитна картка. Погляньте. Директор. Атож, директор акціонерного товариства, живу на вулиці Іка, номер чотириста п'ятдесят п'ять. Мій компаньйон — Сімон Барріга. Це він у всьому винен, дідько б його вхопив! Зараз я вам усе розповім. Та пустіть же мене!.. Не гарячкуйте...

Усе почалося опівдні в чічерії² «Ель Місті». Ви курите? А втім, брешу. Почалося воно ще вранці. Припалюйте. Атож, о десятій ранку на розі вулиці, де я мешкаю, в чічерії товстуна. Я зайшов туди, щоб обміркувати одне діло. За чаркою піско³ завжди краще міркується. У кишені в мене було п'ятдесят солів. Жінка страшенно не хотіла давати їх мені. Та я наговорив їй сім мішків гречаної вовни, і моя голубонька повірила. Вона в мене хоч і ангел, але земний. Отож я їй сказав так:

«Вірхініе, хоч би там що, а сьогодні знайду роботу. З порожніми руками додому не повернуся».

¹ Чоло — зневажлива форма звертання до людей індіанського походження.

² Чічерія — шинок.

³ Піско — виноградна горілка, національний напій.

Ну й пішов я шукати роботу. Звісно, задовольнити мене могла не всяка. Гадаєте, такої людині, як я, аби робота? Мені тільки сорок п'ять років, голубе, а я вже півсвіту об'їздив. Володію англійською мовою, знаюся на механіці, можу управляти маєтком, вмію робити титани для ванни. Отак-то. Хай там як, а життя я знаю.

За вдачею я людина спокійна. Не люблю метушні і не терплю начальників з їх виробничою дисципліною. Але й у кабінеті скніти не маю охоти. Мені до вподоби незалежна діяльність, щоб можна було проявити ініціативу. Одне слово, розгорнутись. Ясно? Отож я пішов сьогодні шукати роботу, як ходив учора та й усі ці дні протягом останніх п'яти місяців... Знаєте, що це таке — шукати роботу? Ет, сеньйоре, не кваптеся читати оголошення в газетах. Щоб знайти путню роботу, треба добряче пошастати по місту. Не обминати барів, не уникати нагоди поговорити з людьми, не боятися піти на будівництво, не вважати для себе ганебним спинитися біля кожної цидулки на дверях будинку чи на воротах. Така моя система! І це важливо — мати добре розвинуте сьоме чуття, щоб угадати, де на тебе чекає успіх, а де невдача. Може, твоє щастя отам, за рогом. Чого це ви регочете? Уявіть собі, що саме так і сталося! За рогом вулиці я й зустрів Сімона Баррігу. Це було на авеніді Ареналес, біля чічерії «Лескано», там, де продають бутерброди. Років двадцять, а може, й тридцять не бачилися, відтоді як коледж закінчили, де разом байдикували...

Так от. Перекинули ми чарочки чотири — як наперсточки. Щиру правду кажу! Але ж ви не знаєте Сімона. Чудова людина! Старого гарту. А вже розумний!.. Щоправда, в коледжі його вважали несосвітним йолопом, він завжди в кутку стовбичив. На світі ж ніщо не стоїть на місці, усе міняється... Довго ми з ним гомоніли. Обговорили все до дрібниці. І який збіг! Уявіть собі: Сімон виношував таку саму ідею, як і я. Хіба не телепатія! Отож наша зустріч була незвичайна. Тут явно щось від провидіння. Та ні, до церкви я не ходжу, терпіти не можу попів. Зате в азарт вірю беззастережно. О, це магічне слово! Скажу вам по секрету, я додумався імпортувати автомашини для розвезення молока!.. А знаєте, які плани були в Сімона? Довозити з-за кордону матеріал для будівництва шляхів і мостів. Ви скажете: де тут зв'язок? А я вам доведу, що між автомашиною для розвезення молока та будівельним матеріалом для шляхів та мостів є чимало спільного. Ану, скажіть по чому котяться колеса? По дорозі. А як вони перетинають річку? По мосту. Як бачите, це істина, що не потребує доведення.

Так от. На чому ми зупинились? Дай боже пам'яті! Ага... Отже, об'єднати зусилля. Але по-справжньому... І ми з Сімоном почимчикували в Лінсе¹, до чічерії, про яку вже вам казав. А може, то була крамниця? Втім, байдуже. Назвіть мене хоч горщиком, аби в піч не посунули. Треба ж було все добре обговорити, до дрібниць. Ха-ха! А де ще можна так обговорити серйозну справу, як не в цьому благословеному закладі за пляшкою іскристого вина та порцією тамалів². А якби ви бачили, який проект контори намалював я там на серветці! Просто диво... Та це було потім. Спершу Сімон і я дійшли висновку, що для початку нам треба не менше мільйона солів. Що? Багато? Стривайте, не кривіться. Для нас із Сімоном мільйон солів — дрібниця. Звичайно, тієї миті ніхто з нас — ні він, ні я — його не мав. Який же дурень носить

¹ Лінсе — один з районів Ліми.

² Тамаль — індіанський кукурудзяний пиріг.

таку суму в гаманці! Та коли людина сповнена ідей, планів і доброї волі, роздобути гроші нічого не варто.

Я й кажу Сімонові: «Хто має ідеї, для того нема нічого неможливого. Це наш головний капітал». Ви ще пересвідчитесь у цьому. Для початку Сімон пообіцяв залучити до справи якогось знайомого генерала у відставці. Отож досить було нам пальцем кивнути — і ми вже мали б сто тисяч солів...

Я в свою чергу пообіцяв поговорити з аптекарем у нашому кварталі, бо минулого тижня він виграв у лотерею. Крім того, я вирішив, що для такого діла не пошкодую своєї універсальної друкарської машинки славнозвісної марки «Ремінгтон». Стривайте! Дайте мені руку, а то в цьому натовпі я ще загублюся. Одне слово, наприкінці обіду ми вже збрали потрібний капітал. Ох і нелегка ж це справа — заснувати акціонерне товариство! І ворогові не побажаю. Бракувало двох важливих речей: приміщення і дозволу муніципалітету. Ну, та попервах можна було розташуватись і в мене. Не резиденція, звісно. Звичайна хатина на вулиці Іка, всього на чотири кімнатки. Дружину з дітьми, а їх аж п'ятеро, я загнав би в найдальшу кімнату. Вітальню перетворив би на контору, а з кухні, вікно якої виходить на вулицю, зробив би виставочну залу. Усе було б, звичайно, трохи провінційно, але для початку і це непогано, повірте. Сімон був просто зачарований... Ми вийшли з чічерії. Пригадую тільки, що розрахувався я.

Потім Сімон запросив мене на чашечку кави... у ресторан «Ель Патіо». За таксі теж розрахувався я. Сімон запропонував хильнути ще по чарці. Це ж, здається, звідти я й дзвонив? Еге ж, саме звідти. Отож телефоную я своїй Вірхінії та й кажу: «Голубонько, скінчилися, нарешті, мої поневіряння! Щойно ми з Сімоном Баррігою заснували акціонерне товариство. Маємо вже мільйон солів. Вечеряти не чекай — Сімон запросив мене до себе»...

Випили ми спершу по чашечці кави, а потім і по чарці не забули. Сімон усе припрошував мене та припрошував. Щедрий такий! Ну й дійшли ми до делікатної справи: як назвати товариство. Гадаєте, легко дати йому назву, яка звучала б? Раніше я теж так думав, доки не зіткнувся з цим. Отоді й виявилось, що гарних назв уже не лишилося... Спершу ми думали назвати своє товариство «Ель Порвенір»¹. Правда, гарно звучить? Та нараз пригадали, що таку назву вже мають у столиці житловий район, кінотеатр, страхова компанія і навіть скакун на іподромі. Ох, і нелегка ж це справа! А знаєте, як ми назвали своє товариство? Не вгадаєте! То була моя ідея, їй же бо! Уже геть споночіло, коли ми таки придумали назву: «Фруктіфера»². Оце назва! Правда, звучить чудово. Та не штовхайтесь! Чого квапиться? Не з кіньми на торг. Де ми зараз? На вулиці Куско? Отож ми розбавили піско ще кількома чарками м'ятної і перейшли від організаційних справ до головного — розподілу прибутків. Сімон ще сказав: «Я куплю собі спортивний автомобіль». — «Навіщо? — здивувався я. — Це зайвий шик». А сам подумав про власний котедж із квітником, електроплитою, холодильником і баром, щоб частувати гостей. І про те, що відразу пошлю своїх дітей до школи. Бо їх, бачте, три місяці тому звідти вигнали за несплату. А втім, годі про це.

¹ «Ель Порвенір» — означає «майбутнє», назва одного з бідняцьких кварталів Ліми.

² «Фруктіфера» — «плодотворне».

Отож хильнули ми ще трохи м'ятної. Сімон був дуже щедрий. Раптом мені спала на думку цікава ідея. Біля ресторану «Ель Патіо» виготовляють красиві візитні картки. Ви, мабуть, бачили. Я й подумав: «Дай-но зроблю для Сімона приемний сюрприз». І замовив сотню візиток із назвою та адресою нашого акціонерного товариства. Чудова ідея, правда? Заплатив свої останні двадцять солів і попросив, щоб візитні картки негайно принесли нам у ресторан до столу.

«Провітрився трохи», — сказав я Сімонові, повернувшись знадвору.

А тим часом масштаби наших планів зростали. Молочні та вантажні автомашини уже нас не задовольняли. Тепер ішлося про пивзавод, кіно-театри, банківські вклади. Не забули ми і про м'ятну. Тягли чарчину за чарчиною. Це що? Уже площа Франсіско Пісарро? Отож приносять нам візитні картки. Бачили б ви Сімона тієї миті! Аж затанцював на радішах. Кинувся обнімати мене й цілувати. Він узяв п'ятдесят і мені стільки ж дісталось. Викурили ми останню сигару, я й кажу йому: «У мене не лишилося ні копійки, але я хотів зробити тобі приемність». Сімон ураз підвівся і пішов дзвонити дружині — попередити її, що ми прийдемо вечеряти.

Я лишився сам. Ви, певно, знаєте, що означає лишитися в ресторані самому після такої жвавої розмови? Бачу, до мене прямує офіціант. О, свята діво! Сорок сім солів? «За що?» — здивувався я. Офіціант показав рахунок. Там усе було чітко розписано. «Заждіть кілька хвилин. Я чекаю друга», — попросив я. Та він не повірив і покликав метрдотеля. Даремно я запевняв його, що я комерсант. Показав йому свої візитні картки — вони не справили на нього ніякого враження. «Та ви знаєте, хто я такий?!» — сказав я йому. — Я сам Пабло Салданья!» Помогло, як мертвому кадило. Що ж, думаю, робити? Запропонував йому стати членом акціонерного товариства, навіть пообіцяв левову частку прибутків. Та він, капосний, не клонує.

Але тепер мені пощастило! З представником влади завжди можна знайти спільну мову. Ще б пак. Людина ви освічена, не інакше як офіцер. Я обожнюю нашу владу. Навмисне ходжу на паради, щоб поаплодувати поліції. Не маю сумніву, ми з вами порозуміємось. Певен, що ви збагнули, з ким маєте справу. Пересвідчилися, що я не абищо, а людина поважна. Стривайте! Що ж це таке? Куди ви мене привели? В поліцію? Та як ви смієте? Дайте мені руку, а то... впаду. За кого ви мене маєте? Ось вам мої візитні картки. Я — Пабло Салданья. Засновник і директор акціонерного товариства. Сьогодні я нарешті відчув себе людиною. Розумієте, людиною!

РОЗБИТІ НАДІЇ

Хоч Арістідесу минуло вже сорок років, він із цілковитою підставою міг вважати себе людиною, яка не зазнала радощів життя. В нього не було ні дружини, ні коханки, небагато втіхи давала й робота — він працював у підвалі муніципалітету, записуючи до книги акти грома-

дяньського стану, а жив у тісній захаращеній поламаними меблями, завалений брудною білизною кімнатці, єдиною окрасою якої були приколоти кнопками до стін фотографії кінозірок. Давні друзі Арістідеса вже поодружувались і влаштувались у житті. І коли вони, проїжджаючи на власних машинах, бачили Арістідеса в черзі на автобус, то вдавали, що не помічають його, а якщо випадково зустрічались з ним десь у місті, то обмежувалися квапливим потиском руки, в який вкладали всю свою зневагу. Арістідес був для них невдахою, людиною, що пустилася берега. Справді, одягався він неохайно, голився небало, та, видно, й мився рідко — від нього завжди тхнуло дешевими стравами, що їх продають на вулиці просто неба.

Не маючи друзів, з якими можна було б погомоніти, Арістідес бавив час у дешевеньких кінотеатрах свого кварталу або ж годинами просиджував на лавочці в якомусь сквері. Коли в кіно гасло світло, він počував себе так, ніби ховається серед безлічі тіней, які то вибухають сміхом, то заливаються сльозами. У сквері Арістідес якщо й зав'язував розмову з людьми, то тільки старими, розбитими паралічем або жебраками, небезпідставно вважаючи, що й сам належить до цієї незліченної категорії людей, котрих, як і його, життя наділило гіркою долею одинаків.

Якось увечері, повертаючись із своєї звичайної прогулянки, Арістідес бездумно простував вулицями Мірафлореса. Пройшов усю авеніду Пардо, дійшов до набережної, обігнув казарми Сан-Мартін і повернув у квартали, які тільки забудовувалися. Вулиці ставали дедалі безлюдніші. Він минув церкву, недобудований кінотеатр, знову вийшов до церкви. Збагнув, що заблудився. Було вже за північ, коли Арістідес опинився у незнайомому районі, де тільки починали зводити перші будівлі майбутнього курортного комплексу.

Раптом його увагу привернуло кафе з великою терасою, тісно заставленою невеличкими столиками. Він підійшов до вікна, притиснувшись носом до скла і зазирнув усередину. В залі — ні душі. Годинник на стіні показував першу. І лише за стойкою, біля каси, сиділа товста жінка з хутром на плечах. Вона курила й гортала газету. Підвівши голову, жінка лагідно подивилась на незнайомця. Арістідес, зовсім розгубившись, кинувся геть.

Кроків через сто Арістідес зупинився, оглянувся довкола: нові сучасні будиночки спали глибоким сном. Йому здавалося, він простує по пустелі, і перед ним такий химерний пейзаж, аж дух захоплює. Вернувшись назад, навшпиньки підступив до вікна. Жінка біля каси так само читала газету. Помітивши незнайомця, вона загадково всміхнулася. Арістідес відскочив, як ошпарений, перевів дух і знову підкрався до вікна. Нарешті, повагавшись, осмілився — легенько штовхнув скляні двері і зайшов до кафе. Опустивши очі, сів за перший червоний столик і принишк.

У залі панувала тиша. Не знаючи, що робити, Арістідес втупився поглядом у муху, яка повзала по краю столу. Потім, ледве стримуючи тремтіння в колінах, він, зрештою, боязко звів очі. Жінка дивилась на нього поверх газети і позіхала.

— Офіціанти вже закінчили роботу, кабальєро, — зненацька пролунав басовитий, мов чоловічий голос.

Ці слова вдарили Арістідеса, мов обухом по голові, та він одразу оговтався. Його несподівано охопило почуття невимовної радості: це ж

до нього звернулася незнайома жінка та ще серед ночі... Що б то могло означати?!

Він раптом збагнув, що це не що інше, як бажання познайомитися з ним. Вкрай збентежений своїм здогадом, Арістідес підвівся.

— Але я можу сама обслужити вас. Що вам принести? — і жінка рушила до нього трохи вайлуватою, проте не позбавленою величі ходю.

Він знову сів.

— Кави. Тільки кави.

Жінка підсіла до клієнта, поклавши на стіл пухляву руку, унізану коштовними перснями.

— Кавоварка вже вимкнена. Можу запропонувати лікер.

— Тоді пляшку пива.

Жінка попрямувала за стойку бару. Арістідес скористався цим, щоб уважно роздивитись на неї. Без сумніву — це хазяйка. І в неї, звісно, водяться грошенята — кафе, напевне, дає їй чималий зиск. Арістідес хутко поправив свою стару краватку, пригладив чуба. Окрім пива, жінка принесла ще пляшку коньяку і чарку.

— Приймайте до компанії, — сказала, сідаючи поряд. — Маю звичку завжди чогось випити з останнім клієнтом.

Арістідес подякував, злегка вклонившись. Вона запалила цигарку.

— Гарна ніч, — мовила. — А ви любите нічні прогулянки? Я теж трохи сновиди. У цьому кварталі люди рано лягають спати, і вже опівночі я тут зовсім одна.

— Мабуть, нудно самій? — промимрив Арістідес.

— Я живу нагорі, — і вона показала рукою на двері в глибині бару. — О другій ночі спускаю жалюзі і йду спати.

Арістідес осмілювався глянути їй в обличчя. Жінка курила. Усміхаючись і пускаючи кільцями дим, вона дивилась на нього, ніби спокушала його. Арістідесу страшенно закортіло негайно розрахуватися, вибігти на вулицю і розповісти першому, хто стрінеться, дивну історію свого знайомства з цією жінкою, яка, кокетуючи з ним, ніби натякала, що згодна й на дещо більше.

— У вас знайдеться соль? З музикою веселіше.

Арістідес квапливо дістав монету.

Жінка вибрала платівку, натиснула на кнопку і знову сіла за стіл. Арістідес крадькома зиркнув на вулицю: там — ні душі. Це підбадьорило його, і він так осмілів, що запросив її потанцювати.

— З радістю, — сказала вона. Обережно поклала на краєчок стола цигарку і повісила на стілець своє хутро, оголивши виспані ластовинням плечі.

Тільки тоді, коли Арістідес обняв жінку за талію, чманіючи в її досвідчених руках, він повірив, що здійснюється одна з найзаповітніших мрій бідного старого парубка — завести роман із жінкою, байдуже якою — старою, товстою, бридкою. Його уява вже підносила її до вершин досконалості. Дивлячись на пляшки на круглих полицях, що поволі крутилися, і трохи присмирнівши у новій для себе обстановці, він був сповнений гордості за себе і в думці кепкував з того далекого і вже напівзабутого Арістідеса, який тремтів від радості, коли хтось підходив до нього спитати котра година.

Клацнув автомат—платівка закінчилась. Вони повернулися за стіл. Розмова не клеїлась. Хазяйка пригостила його чаркою коньяку. Арістідес не відмовився, навіть цигарку взяв.

— Ніколи не палив, а зараз захотілося — сам не знаю чому, — промовив.

Фраза прозвучала банально. Жінка засміялась.

Арістідес знову запросив її потанцювати.

— Спершу спушу жалюзі, — відповіла вона і попрямувала на терасу.

Станцювали ще кілька танців. Арістідес кинув погляд на стінний годинник. Була друга година. Проте хазяйка іще не збиралася йти спочивати. Це видалося йому доброю ознакою. Він, у свою чергу, запросив її на чарку коньяку. Серце сповнювала гордість за себе. Щоб з'ясувати, який у жінки настрій, поставив їй кілька нескромних запитань. Вона відповіла, що живе сама, розлучилася з чоловіком. Арістідес узяв її за руку.

— Гарзд, — мовила хазяйка, підводячись із-за столу. — Вже час зачиняти бар.— І, позіхаючи, пішла до дверей.

— Я лишаюся! — сказав Арістідес так рішуче, аж сам здивувався.

Жінка спинилася посеред зали:

— Ясна річ. Ви прийшли вчасно, — вона повернулась і пішла до виходу.

Арістідес висмикнув манжети та одразу ж і сховав їх — надто вони були обтріпані, — одним духом вихилив коньяк, запалив цигарку, погасив її, знову запалив і став уважно стежити за жінкою. Її повільні рухи ще дужче розпалювали його. Вона взяла склянку і неквапливо понесла до стойки. Потім так само поволі віднесла попільницю, чашку — кожну річ окремо. Коли всі столи були прибрані, хазяйка полегшено зітхнула і рушила до дверей. Але замість того, щоб зачинити їх, зупинилася на порозі і виглянула на вулицю.

— Що там? — запитав Арістідес.

— Треба внести столи з тераси.

Арістідес підвівся і, вилаявшись у думці, попрямував до дверей.

— Атож, це, звісно, справа чоловіча.

Та, вийшовши на терасу, став як укопаний. Там стояло десятків зо три столів і на кожному з них — попільниці, а стільців — годі й лічити. «Щоб перенести їх, потрібно не менше чверті години», — прикинув він.

— До ранку не можна залишати, бо покрадуть, — пояснила хазяйка.

Арістідес неохоче взявся до роботи. Спершу зібрав усі попільниці. потім заходився носити стільці.

— Тільки не звальюйте все купою! — сказала жінка. — Складайте в стоси, щоб завтра офіціант міг помити підлогу.

Арістідес мовчки скорився. Він прибрав тільки половину тераси, а з нього вже струменів піт. Столи були залізні і важенні, мов пудові гири. Щоб підбадьорити Арістідеса, хазяйка кидала на нього ласкаві погляди. А коли він, засапаний, проходив повз неї, вона іноді простягала руку і кокетливо гладила його волосся. Це надавало йому сили, і він уже уявляв себе її чоловіком, який виконує сімейні обов'язки, щоб потім пред'явити свої права.

— Не могу більше, — простогнав він, дивлячись на терасу, все ще заставлену столами, яким, здавалося, кінця-краю не буде.

— А я думала, ти витриваліший, — глузливо мовила жінка.

Арістідес подивився їй в очі.

— Тримайсь, уже небагато лишилося, — і вона співчутливо підморгнула.

За півгодини Арістідес прибрав з тераси усе. Він витяг хусточку, втер з обличчя піт і мимоволі подумав, чи ця надмірна напруга не позначиться на його чоловічій силі. Добре хоч, що до його послуг бар і в разі потреби він зможе хильнути для бадьорості чарку. Арістідес уже був рушив до бару, але жінка зупинила його:

— Ой, ще підставка з вазоном! Мало не забула.

Арістідес байдуже глянув на велику підставку біля входу на терасу, на якій лежало кілька опалих листків герані. Якусь мить стояв мовчки, потім, зібравшись на силі, рішуче ступив уперед. Ледве завдав підставку собі на спину і, згорбившись під тягарем, рушив до дверей. Тільки-но підвів голову, щоб відчинити їх, як перед самісіньким його носом клацнув замок. Жінка стояла за скляними дверима і дивилась на нього знадливим поглядом.

— Відчини! — майже прошепотів Арістідес.

Хазяйка кокетливо покивала вказівним пальцем.

— Відчини! Хіба не бачиш, що ледве стою.

Вона знову заперечливо покивала пальцем.

— Ну, відчини — мені не до жартів!

Жінка взяла двері на засув, зробила прощальний реверанс і повернулася спиною. Арістідес оторопіло дивився, як вона збрала на ходу чарки, погасила світло і нарешті зникла в глибині бару. Тільки коли запали повна темрява й тиша, Арістідес прийшов до тями. Спересердя він побіг через голову підставку з вазоном, і той, гепнувши на підлогу, розлетівся на черепки. Чоловік дивився на них, як на свої розбиті надії. Арістідеса раптом охопило почуття бридливості, наче він викачався в якійсь гидоті, і його обличчя спалахнуло від сорому.

БЕЗПЕРІ КРУКИ

О шостій ранку місто вже прокидається, потягується і робить свої перші кроки. Вранішня імла скрадає обриси предметів, і все довкола здається чарівним, немов у казці. Навіть люди, які в цей час з'являються на вулиці, і ті якісь незвичайні — наче зіткані з туману привиди. Сумно чвалають черниці і зникають у темних портиках церков, стомлено плентають додому, кутаючись у кашне, запізнілі нічні гуляки. На авеніді Пардо виходять на свою вимушену прогулянку двірники з мітлами й тачками. Поспішають на трамвайну зупинку робітники. Позіхають поліцаї, спершись на якесь дерево. Тремтять посинілі від ранкової прохолоди хлопчакі — продавці газет; служниці викочують на вулицю бачки із сміттям. І нарешті, ніби скоряючись якомусь таємничому сигналу, на вулиці з'являються «безпері круки».

Саме в цей час прокидається і старий дон Сантос, пристібає свою дерев'яну ногу і, сидючи на матраці, гукає:

— Гей, Ефраїне, Енріке, вставайте! Пора!

Діти враз схоплюються і, протираючи заспані очі, стрімголов біжать до канапи. За ніч вода в ній устоялась, і тепер добре видно, як у траві, що росте на дні, шастають меткі пуголовки. Похапцем сполоснувши обличчя, хлопчики хапають свої бляшанки, що правлять їм за відра, і притьмом вискакують на вулицю.

Залишившись один, дон Сантос підходить до закути і своїм довгим костюром чухає кабана, який качається в багні.

— Трохи ти ще недобрав, Паскуаль. Та дійде й до тебе черга.

Ефраїн та Енріке простували не кваплячись. Вони то вилазили на дерева, шукаючи плодів, то збирали пласкі камінці, що вже не раз ставали їм у пригоді, коли треба було захистити себе. Хлопці вміли так спритно кидати їх, що вони із свистом розтинали повітря і могли добре поранити. Ще до схід сонця хлопчики добирались до свого володіння — забудованої елегантними котеджами довгої вулиці, яка виходила на набережну.

Втім, такі ранні були не лише Ефраїн та Енріке. У халупах, що без кінця-краю тяглися на околицях міста, хтось, мовби по тривозі, піднімав ватаги таких самих підлітків, як вони, і всі поспішали до міста з бляшанками, картонними ящиками, а то й просто старими газетами. Усі вони, хоч і не знали одне одного, ніби належали до якоїсь підпільної організації, що умовно поділила столицю на свої райони. Одні крутилися в громадських місцях, другі добували здобич у парках, треті — на смітниках. Навіть собаки мали свої звички, обираючи безпечні стежки, які їм мудро підказував голод.

Після короткого перепочинку Ефраїн та Енріке бралися до роботи. У кожного був свій бік вулиці. Баки з покидьками стояли в одну лінію на тротуарі. Треба було кожен перекинути, висипати сміття на асфальт і спритно й уважно перебрати його. Майже завжди в баку знаходилося щось несподіване і цікаве. Чого тут тільки не було — і бляшанки з-під сардин, і старі черевики, і огризки хліба, і дохлі пацюки, і брудна вата. Та хлопчаків цікавили тільки недоїдки. Паскуаль у своїй закуті нічим не гидував і навіть віддавав перевагу напівгнилим овочам. Хлопці швидко наповнювали свої бляшанки гнилими помідорами, шматочками цибулі — салатом, рецепт виготовлення якого не знайдеш у жодній кухарській книзі. Часом траплялися і коштовні знахідки. Якось Ефраїн знайшов шлейки і зробив з них рогатку. Іншого разу видобув із купи сміття ще не зовсім гнилу грушу і тут же з'їв. Енріке, навпаки, щастило на коробочки з-під медикаментів, на флакони з-під дорогих парфумів, стерті зубні щітки та інші скарби, які він пожадливо вибирав і колекціонував.

Ретельно переривши сміття, хлопчакки хутко складали його знову в бак і мчали до наступного будинку. Баритися не можна було, щоб їх зненацька не застукали. Іноді їх ловили біля сміття служниці, і тоді вони тікали, залишаючи все на тротуарі. Та найдужче боялися вони муніципальної машини, яка збирала сміття. Коли вона появлялася, можна було вважати, що день пропав марно.

Та ось із-за гір бризкали сонячні промені, сизий туман миттю танув, а з ним — і казкові чари. Упавши навколішки, палко молилися черниці; засинали неспокійним сном нічні гультяї; розпродавши газе-

ти, щезали невгамовні хлопчаки; починали свою роботу, видершись на риштування, будівельники. Сонце розтоплювало чарівний світанок. «Безпері круки» поверталися до своїх гнізд.

Дон Сантос уже очікував хлопчаків, приготувавши їм гарячу каву.

— Ану, показуйте, що принесли! — і він нюхав бляшанки, повні недоїдків. Коли провізія була добра, старий казав:

— Сьогодні влаштуємо Паскуалью бенкет!

Та здебільшого він вибухав гнівом:

— Лайдаки! Що ви робили? Певне, байдикували! А Паскуаль через вас хай здиhaє з голоду! — Він боляче смикав онуків за вуха і шкандибав до закути, де в ямі рохкав кабан. Дон Сантос кидав йому покидьки.

— Бідолашний Паскуаль! — бубонів дон Сантос. — Сьогодні тобі доведеться поголодувати через цих ледацюг. Ніхто тебе не любить, крім мене. Ось я їм дам доброї прочуханки — тоді знатимуть, як працювати!

Як настала зима, кабан зробився ще ненажерливіший. Хоч скільки годуй, йому все мало. Бачачи, що тварина голодує, дон Сантос зганяв злість на онуків. Він почав будити їх ще раніше, змушував нишпорити в пошуках провізії на чужих територіях. А одного разу послав їх на міський смітник, що був на самісінькому березі моря.

— Там ви знайдете більше, — сказав дід. — Та й шукати легше, бо все зсипано в одному місці.

У неділю вранці Ефраїн та Енріке прийшли на стрімкий берег. Муніципальні машини підїжджали до кручі тільки в одному місці і скидали сміття вниз на виступ у скелі. Згори смітник здавався темною горою, над якою клубочилася пара і на якій, немов мурашки, ворушилися птахи та бездомні пси. Хлопчаки стали жбурляти здалеку камінням, щоб розігнати цю зграю. Одного собаку таки влучили, і він, заскавчавши, кинувся геть. Коли підійшли ближче, в ніс ударив чадний сморід, що аж розпирав легені. Ноги грузли в багні з пташиного пір'я, посліду, гнилих продуктів. Хлопчаки стали розгортати руками покидьки і шукати чогось їстівного. Та тільки зрідка знаходили під пожовтілою газетою якийсь недоїдок. Умостившись на поблизьких виступах, за ними пильно стежило гайвороння. Сміливіші, перестрибуючи з каменя на камінь, обережно наближалися до дітей, немов хотіли їх оточити. Тоді Ефраїн гучно кричав — аж ущелиною йшла луна, від якої зривалися камінці і котилися вниз до води.

За годину хлопчаки наповнили бляшанки недоїдками і рушили додому.

— Ого! Оце так молодці! — вигукнув дон Сантос. — Треба буде частіше навідуватися туди, хоча б разів три на тиждень.

Відтоді Ефраїн та Енріке стали бігати на смітник щосереді й неділі. Незабаром вони так вписалися в дивовижну фауну тих місць, що гайвороння звикло до їх присутності і, голосно каркаючи, греблося в смітнику майже поряд.

Якось, повертаючись із такої експедиції, Ефраїн відчув гострий біль у п'яті — мабуть, десь наступив на скалку. Другого дня нога в нього напухла. Проте він таки пішов на промисел. А додому вже ледве

дошкандибав. У дон Сантоса був якраз гість, і він нічого не помітив. Гладкий різник із обляпаними засохлою кров'ю руками приглядався до кабана, визначаючи, коли його можна буде пустити під ніж.

— Я зайду тижнів за три-чотири. Гадаю, на той час він уже буде готовий,— сказав гість і, попрощавшись, пішов.

Очі дон Сантоса сяяли від радості.

— Нумо, хлопці, до роботи, до роботи! Віднині беріться завзятіше — треба годувати Паскуаля ще краще. Усе йде, як по маслу.

Наступного ранку дон Сантос, як завжди, розбудив онуків. Та Ефраїн не зміг підвестися.

— Нogu порізав,— пояснив Енріке.— Позавчора на скло наступив.

Дон Сантос оглянув онукову ногу. Вона наливала.

— Гм, нічого страшного! Помий її в канаві і зав'яжи ганчіркою.

— Але ж вона болить! — заступився Енріке.— Ефраїн не може ходити.

Дід на мить замислився. У закуті настирливо зарохкав Паскуаль.

— А в мене хіба не болить? — сердито вигукнув дон Сантос, ляснувши долонею по дерев'янці.— Мені вже сімдесят, а я досі працюю. Нема чого лінуватися!

Спираточись на плече брата, Ефраїн, кульгаючи, вийшов на вулицю. Не минуло й півгодини, як хлопчачі повернулися майже з порожніми бляшанками.

— Не могли більше! — пояснив Енріке.— Ефраїн дуже кульгає.

Дон Сантос облік онуків лютим поглядом.

— Гаразд! — процідив він крізь зуби, чухаючи підборіддя. Потім схопив Ефраїна за комір і потяг його в чулан, що правив за спальню.— Хворий — у ліжку! Бодай би ти згинув там на своєму ярдні!

І, повернувшись до Енріке, старий несамовито закричав:

— А ти працюватимеш! І за нього! Зараз же йди по корм!

Енріке повернувся додому майже опівдні, з повними бляшанками. За ним, скитлячи, плентав миршавий песик.

— Він ув'язався за мною на смітнику,— пояснив хлопчик.

Дон Сантос ухопив костура.

— Ще один зайвий рот!

Енріке підхопив собаку на руки і кинувся до воріт:

— Дідусю, не бий його! Я годуватиму песика із своєї пайки.

Дон Сантос рушив до хлопця, але загруз дерев'янкою в гної.

— Тільки собаки мені й бракувало! Досить і вас!

Енріке відчинив хвіртку на вулицю.

— Якщо виженеш песика, я теж піду з ним,— рішуче сказав він.

Старий зупинився. Скориставшись заминкою, онук став благати:

— Він такий гарненький, а їсть зовсім мало. Глянь на нього — самі ребра та шкіра. Він мені допомагатиме, поки Ефраїн нездужає. Песик добре знає смітник. А нюх у нього який!

Дон Сантос замислився і поглянув на небо, звідки сіялася мжичка. Потім кинув костур, мовчки взяв бляшанки з недоїдками і пошуктильгав до закути.

— Паскуалю... Паскуалю... Паскуальчику... — ніжно лепетав дід.

Хлопець радісно усміхнувся. Він добре знав свого діда: якщо мовчить, значить згоден. Міцно пригорнувши до грудей свого нового друга, Енріке побіг до брата.

— Як тебе зватиму Педро,— сказав хлопець, гладячи песика по голові.

Та коли він побачив брата, радість його вмиль погасла. Обливаючись потом, той корчився на ліжку від болю. Нога в нього розпухла, стала немов скляна. Пальці втратили свою форму.

— Я приніс тобі подарунок, ось глянь,— сказав Енріке, показуючи на песика.— Його звать Педро. Він лишиться з тобою, коли я піду по корм, щоб ти не сумував один. Ви будете цілий день гратися, навчиш його приносити в зубах камінці.

— А що сказав дід? — кволо спитав Ефраїн, простягаючи руку до песика.

— Нічого,— заспокоїв Енріке.

Надворі сіялась мжичка.

— Паскуалю... Паскуалю... Паскуальчику!..— долинав від закути дідів голос.

Цієї ночі в небі засяяв місяць уповні, і хлопчики занепокоїлись: коли сходив повний місяць, дід ставав просто нестерпним. Ще з вечора вони чули, як він ходив подвір'ям, розмовляючи сам із собою, стукав костуром по закуті. Раз у раз зазірав у халупу, невдоволено дивився на онуків, що сиділи, заचाївши подих, і, харкнувши, плював на них. Педро боявся старого і щоразу, коли він з'являвся, скулювався від страху.

— От напасть, ну й напасть! — усю ніч зітхав старий Сантос, поглядаючи на місяць.

Наступного ранку Енріке також прокинувся недужий. Уночі дід чув, як онук кахикає, проте не сказав нічого, хоча відчував, що насувається біда. Якщо захворіє і другий хлопець, хто добуватиме корм для Паскуаля? А кабан, набираючи у вазі, ставав дедалі ненажерливішим. Увечері, риючись у гної, він безперестану рохкав, та так люто, що прибігли скаржитися навіть сусіди, які жили за квартал.

А другого дня сталося лихо: Енріке захворів. Цілу ніч він кашляв, а на ранок його почало морозити, кидало то в жар, то в холод.

— І ти теж? — буркнув старий.

— Простудивсь я, дідусю,— ледве вимовив хлопчик.

Він важко дихав, у грудях йому хрипіло.

— Е-е, не годиться так дурити мене, зовсім не годиться! — розпачливо нарікав дон Сантос.— Пожались б старого, кульгавого — знаєте ж, що я не можу ходити! А то давно вже послав би вас під три чорти і сам шукав би корм для Паскуаля!

Ефраїн, прокинувшись, застогнав від болю. Енріке зайшовся кашлем.

— Ну й чорт із вами! Я сам, сам усе зроблю! Ви негідники! Ви-гнати вас, і годі! Нікчемні безпері круки!.. Ви ще побачите, на що я го-ден! Пересвідчитесь, чого вартий ваш дід — так, так... Але знайте: їсти я вам більше не дам! Ані крихти, поки не встанете і не візьметесь до роботи!

Крізь відчинені двері онуки бачили, як дід сердито схопив бляшанки і пошкандибав на вулицю. Та невдовзі повернувся, засапаний, з напівпорожніми бляшанками: треба було справді мати дитячу спритність, щоб устигнути перерити сміття, доки по нього під'їде муніципальна машина. На лихо, старого ще й мало не покусали бездомні пси.

— Ледацюги! — цідив він крізь зуби.— Ви в мене швидко схо-питесь на роботу. Посидите голодні, лінощі де й дінуться.

Наступного дня дон Сантос знову спробував піти по корм для кабана, але марно. Кукса так розпухла, що він не міг ступити на неї. А ще через день старий і зовсім не підвівся з ліжка, лежав нерухомо і тільки повторював:

— Якщо Паскуаль здохне з голоду — це буде на вашій совісті.

Потяглися сумні, нескінченні дні. Усі троє лежали в чулані мовчки, немов ув'язнені у тюрмі. Ефраїн безперестану перевертався з боку на бік, заходився кашлем Енріке. Тільки Педро час від часу схоплювався і вибігав надвір. Знаходив який-небудь камінець, приносив його в зубах до ліжка хлопчиків і обережно клав їм у руки, лагідно тицяючи своїх друзів мордочкою. Дон Сантос, напівлежачи, крутив у руках дерев'янку, раз у раз сердито зиркаючи на онуків. Опівдні він таки підводився і шкандибав у куток подвір'я, де в нього було кілька грядок городини. Варив собі з овочів юшку і нишком їв. Інколи приносив і хлопчикам у ліжку листок салати чи морквину, але робив це лише для того, щоб розпалити в них ще більший апетит і в такий спосіб якнайдошкульніше допекти їм.

Ефраїн уже не мав сили навіть стогнати. Енріке відчував якийсь дивний страх. Хлопчик дивився дідові в очі і не впізнавав їх — вони наче втратили людський вираз. Уночі, коли сходив місяць, Енріке брав на руки Педро і гладив його, аж поки той починав гарчати. А кабан тим часом кувікав як під ножем, і тоді дон Сантос кричав, наче хтось пік його розжареним залізом. Іноді він прив'язував свою дерев'янку і виходив надвір. У місячному сяйві Енріке бачив, як дід сновигає від сажа до грядок і сердито шпурляє у яму все, що йому трапляється під руки. Повернувшись в чулан, дід люто дивився на хлопчиків, наче вони були винні в тому, що Паскуаль голодний.

В останню ніч повного місяця ніхто не міг спати. Паскуаль уже не хрюкав, а жалібно скиглив. Енріке колись чув, що свині з голоду навісніють, як і люди. Дон Сантос не спав і не гасив світла. Він не виходив надвір, не бубонів прокльонів. Лежав мовчки, втупивши погляд у двері. Він весь аж кипів від люті і ледве стримував себе. Та тільки-но засіріло над вершинами гір, як дід підхопився на ноги і закричав, мов несамо-вистий:

— Вставайте, вставайте, вставайте! — і за кожним словом бив одного й другого костуром.— Вставайте, ледацюги! Скільки можна лежати! Не дозволю! Годі!..

Ефраїн спросоння кволо застогнав, а коли збагнув, що діється, зайшовся плачем. Енріке миттю схопився, але відразу ж безсило прихилився до стіни: розлючені дідові очі ніби гіпнотизували хлопця, і він навіть не відчував болю, тільки стежив за костуром, який то піднімався, то опускався на його голову, наче картонний.

— Тільки не бийте Ефраїна! — отямившись, почав благати хлопця.— Він не винен! Я сам піду, зараз же піду по корм!

Дід важко перевів подих.

— Негайно, зараз же рушай! Набери дві, ні, чотири бляшанки! Не менше!

Енріке вискочив із халупи, схопив бляшанки і вибіг на вулицю. Від хвороби й голоду його хитало. Біля хвіртки хлопчика наздогнав Педро.

— Не ходи зі мною,— погладив Енріке пса.— Лишайся вдома — стережи Ефраїна.

Вдихаючи на повні груди свіже ранкове повітря, Енріке рвав мокру від роси траву і жадібно запихався нею — в цю мить він був ладен їсти навіть землю. Усе довкола бачилось йому, немов крізь туман. Від слабості хлопчик почував себе невагомим: він наче летів. Такий собі птах серед справжніх птахів на смітнику, тільки безперий. Назбиравши повні бляшанки покидьків, хлопець рушив додому. Це був час, коли вулицями никали черниці, нічні гультяї, босі хлопчаки — продавці газет, схожі на темні привиди міста, розбуджені світланком. Знову опинившись у звичайному середовищі — серед собак і привидів, Енріке простував щасливий, заворожений чарами вранішньої імли.

Тільки-но ступив на подвір'я, як у ніс ударив такий сморід, що хлопчик аж зупинився. Здавалося, що тут, перед парканом, кінчався один світ і починався інший — світ бруду, хрюкання і биття. Та цього ранку на подвір'ї панувала дивна тиша. Вона нічого доброго не віщувала. Це було ніби затишшя перед бурею. Дід стояв, спершись на огорожу закути, і дивився в яму, де вовтузився кабан. Старий скидався на дерево, що розгалужувалося з дерев'янки. Енріке кахикнув кілька разів, та дід навіть не ворухнувся.

— Дідусю, я приніс повні бляшанки!

Дон Сантос рвучко одвернувся від хлопця і знову завмер. Це насторожило Енріке. Він поставив бляшанки і кинувся в хатину. Побачивши його, Ефраїн застогнав:

— Педро... Педро...

— Що сталося?

— Педро вкусив діда,— ледь чутно вимовив хлопчик.— Дід схопив костур... Потім я тільки чув, як Педро скавчав...

Енріке притьмом вискочив із халупи.

— Педро, Педро! Де ти? Педріто, до мене,— кликав він.

Собака не з'являвся. Дон Сантос так само стояв, втупивши погляд у яму. Енріке відчував, щось скоїлося. Підбіг до діда.

— Де Педро?

Старий очима показав на кабана. Паскуаль, по коліна в багні, щось пожирав. Збоку лежали лапи і хвіст.

— Ні, ні! — закричав Енріке, затуляючи обличчя долонями.— Ні, ні!

Крізь сльози хлопець намагався зазирнути дідові в очі, але той одвертався. Енріке, вчепився старому в сорочку, тупцював довкола і все хотів заглянути йому в очі...

— Навіщо ти це зробиш? Навіщо? — кричав хлопчик.

Але дон Сантос не відповідав. Зрештою терпець йому урвався, і він так стусонув онука, що той аж покотився по землі. Розпластавшись, хлопець люто подивився на діда: той височів над ним, немов велетень, із насолодою стежачи, як Паскуаль доїдає рештки пса. Енріке простягнув руку і дістав палицю із закривавленим кінцем. Спираючись на неї, він тихенько підвівся і навшпиньки підкрався до діда.

— Обернись! — гукнув Енріке. — Обернись!

І коли дон Сантос обернувся, вперішив його палицею по обличчю.

— Ось тобі! — розпачливо крикнув хлопець і замахнувся ще раз. Але відразу ж і злякався свого вчинку. Він кинув палицю і винувато поглянув на діда. Дон Сантос, затуливши обличчя руками, поточився

назад, дерев'янка його посковзнулася на сирій землі і він, жалібно схлипнувши, упав спиною в яму до Паскуаля.

Переляканий Енріке відскочив убік і напружено прислухався — довкола стояла тиша. Він боязко підступив до ями. Дід лежав у багні: дерев'янка його була поламана, рот роззявлений, сповнені жаху очі втупились у Паскуаля, який стояв неподалік і нюхав землю.

Хлопчик відступив назад так само тихо й обережно, як і підійшов. Дід, певне, помітив онука, бо коли Енріке кинувся до халупи, йому вчулося, ніби той гукнув його таким жалібним голосом, якого малий ще ніколи від нього не чув.

— Мершій! — крикнув хлопець, ускочивши в комірчину до брата. — Мершій, Ефраїне! Дід упав у яму до Паскуаля. Тікаймо звідси! Мершій!

— А куди? — кволо спитав Ефраїн.

— Все одно куди. На смітник, там хоч знайдемо щось попоїсти. До круків.

— Я не можу встати, — ледве вимовив Ефраїн.

Енріке обхопив брата руками і так, обнявшись, вони повільно перейшли подвір'я. Коли відчинили хвіртку на вулицю, то побачили, що чарівна світанкова імла розтанула і розбуджене гомінливе місто відкрило перед ними свою величезну хижку пащу.

З ями долинав відгомін поединку.

БАНКЕТ

До цієї великої події лишалося ще два місяці, а в донна Фернандо Пасамано уже все було готове. До найменшої дрібниці. Насамперед, він зовсім перебудував садибу. Будинок був старовинний — отож довелося викинути деякі стіни, розширити вікна, замінити підлогу, заново пофарбувати двері. Як то завжди буває, реконструкція викликала низку інших, непередбачених витрат... Це щось на зразок того, коли, придбавши нові черевики, ви змушені обновити і шкарпетки, а потім і сорочку, і піджак, і так аж до білизни. Отож донові Фернандо довелося поміняти в домі спочатку всі меблі — від стола до канапи, потім килими, штори та люстри і навіть придбати картини, щоб стіни не були голі. За програмою передбачався й концерт на лоні природи — отож треба було створити це «лоно» та ще й неабияке. За два тижні кілька японських майстрів озеленення перетворили дикий чагарник на чарівний сад «рококо», де все милувало око — і стрункі кипариси, і ставок із червоними рибками, і дерев'яний місток, що химерно зависав над штучним водоспадом, і печера, на стінах якої були зображені лики святих.

Та, як виявилось, найважче було скласти меню. Дон Фернандо і його дружина народилися не в столиці, і досі бували тільки на провінційних вечірках, де чічу¹ змішують із віскі, а куя² їдять руками. Тому вони досить невізразно уявляли собі, що й коли подають на банкеті на честь президента. Скликали на раду всю рідню, але це тільки внесло ще більше сум'яття. Зрештою дон Фернандо вирішив проконсультуватися щодо цього в найфешенебельніших столичних ресторанах. Там він дізнався, що для президента існують спеціальні делікатеси та особливі вина. Таких вин у нього не було, і він негайно замовив доставку їх літаком із півдня країни.

Коли ж, нарешті, все було готове, дон Фернандо не без смутку повідомив дружину, що цей банкет, на який запрошено сто п'ятдесят поважних осіб, сорок офіціантів, два оркестри, балетну трупу та кінооператора, обійдеться їм у чималу копійку, власне, він уклав у нього весь свій статок. Та всі ці витрати здавалися йому просто мізерними порівняно з тим величезним зиском, який він сподівався мати з цього прийому.

— Не встигнеш і оком змигнути, як мене призначать послом у якусь європейську країну, до моїх земель у горах прокладуть залізницю, і витрати окупляться з лишком,— запевняв він дружину.— Я людина скромна, на багато не претендую.

— Та ж ти не знаєш, чи президент приїде на твій банкет,— не вгамовувалася дружина.

І тут дон Фернандо згадав, що й справді досі не надіслав президенту запрошення. А для такого запрошення в нього були підстави. Алже він вважав себе далеким родичем президента, хоч ніколи не підкреслював цього, боячись, що не знайде доказів їхньої спорідненості. Щоб заспокоїти скоріше дружину, аніж себе, дон Фернандо зробив перший візит до палацу. Виждавши слухну мить, він відкликав президента вбік і напростець повідав йому про свій намір.

— Гаразд,— відповів президент.— Мені здається, це чудова ідея. Проте зараз я дуже заклопотаний. Як тільки трохи звільнюсь, негайно напишу вам про свою згоду.

Окрилений, дон Фернандо став чекати листа. Щоб скоротати час, він наказав провести в домі ще деякі перебудови, внаслідок яких його оселя стала схожою на палац, де мав відбутися якийсь урочистий маскарад. Останнє, що йому спало на думку,— це замовити портрет президента. Відомий художник майстерно скопіював його з фотографії, і дон Фернандо почепив портрет глави держави на чільному місці в залі.

Десь за місяць від президента надійшов лист, у якому він давав згоду приїхати на банкет. Дон Фернандо, що вже втратив усяку надію, був на сьомому небі від радості. Отже, велике свято не за горами. Того вечора дон Фернандо, перед тим як лягти спати, вийшов із дружиною на балкон і довго милувався осяяним ілюмінацією садом. А вночі йому приснилося, нібито він висока особа, що всюди виступає на перших ролях. Він бачив себе у фракку й циліндрі, з сигарою в зубах, мов на туристській рекламі, на тлі архітектурної мішанини чотирьох європейських столиць. Трохи згодом йому приверзлося, що в одному з найхімерніших куточків його саду раптом виріс дрімучий ліс, а з нього вимчав поїзд з повними вагонами золота. І весь час перед очима щасливо-

¹ Чіча — кукурудзяна горілка.

² Куй — тварина, м'ясо якої нагадує кроляче.

го дон Фернандо маячила кокетлива й чарівна жіноча постать у капелюшку «маркіза», з тендітним станом і очима таїтянки, зовсім не схожа на його дружину.

В день банкету першими прибули детективи. Вже о п'ятій годині вечора вони стали на розі вулиці, силкуючись не привертати до себе уваги, хоча їх з головою виказували капелюхи, незвичайна поведінка, а надто ті неприродні дії, до яких звичайно вдаються слідчі, таємні агенти та й узагалі всі, хто має справу з конспірацією.

Згодом почали під'їжджати автомашини. З них виходили міністри, депутати парламенту, дипломати, бізнесмени та інші поважні особи. Воротар раз у раз відчиняв браму з чудернацькими візерунками, швейцар оголошував чини прибулих, порт'є улесливо приймав їхні особисті речі, а дон Фернандо, стоячи посеред холу, метушливо тиснув гостям руки і збуджено бурмотів привітальні слова.

Нарешті з'їхалися всі високі особи, що значилися в списку запрошених. Мов череда, вони з'юрмилися перед чепурним будинком і стали чекати президента, який невдовзі прибув у супроводі свого почту. Він рішуче пройшов прямо до господи під цікавими поглядами простолюду, що зібрався на вулиці. Розчулений дон Фернандо, поийнятий родинними почуттями, забув про правила етикету і так рвучко обійняв високого гостя, аж пошкодив йому еполет.

Гості заповнили зали, коридори, тераси, розбрелися по саду. Звучали жарти, улесливі слова, щедро лилося віскі, добірні вина та коньяки. Невдовзі було випорожнено сорок ящиків славетного шотландського напою.

Потім усі посідали за стіл — кожен на спеціально відведене для нього місце — і жадібно накинулися на їжу, голосно вихваляючи вишукані страви.

Президент та інші знаменитості сіли за окремий стіл, по-мистецькому прикрашений орхідеями.

Десь у кутку зали настирливо грав оркестр, марно силкуючись повернути до себе увагу.

У розпалі банкету, коли вже були гідно оцінені білі рейнські вина і в келихах заискрилися червоні середземноморські, гості стали виголошувати промови. Та довго очікувана поява на столі запашного фазана вгамувала їх ораторський запал. Красномовність до гостей повернулася тільки наприкінці банкету, коли з'явилось шампанське. Тости виголошувалися, аж поки не подали каву, і остаточно потонули в чарках коньяку.

А тим часом дон Фернандо стурбовано стежив за банкетом, що відбувався за своїми власними, непередбаченими законами: господар ніяк не міг вибрати слушної миті, щоб конфіденційно поговорити з главою держави і повідати йому свої заповітні мрії. Здавалося, усі забули про господаря, а президент і поготів. Щоб спіймати жадану мить, дон Фернандо, всупереч усім правилам етикету, сів ліворуч від високого гостя, проте й тут йому не пощастило. Як навмисне, гості їли — аж за вухами лящало. Наївшись донесхочу, вони повилізали з-за столу й розбрелися по садибі, а він, як господар, мусив бігати від гурту до гурту, кого підбадьорити чаркою м'ятної, кого почастувати сигарою, а кого привітати добрим словом чи просто поплескати по плечу.

Нарешті, десь опівночі, коли міністр, який сидів праворуч від президента, галасуючи, почвалав надвір, дону Фернандо пощастило завести першого урядовця держави до музичної зали. Там вони зручно вмести-

лися на софі,— на таких у Версалі розладнували коаліції та палко освідчувались принцесам,— і господар боязко висловив на вухо високому гостеві своє потаємне бажання.

— Тільки й того? Вважайте, що справу вирішено,— відповів президент.— Якраз цими днями в мене звільняється посада посла в Римі. Завтра на засіданні ради міністрів я й запропоную вашу кандидатуру, тобто нав'яжу, коли по щирості... А щодо залізниці до вашої асьєнди, то вже давно існує якась комісія депутатів, яка розглядає проєкт прокладення колії в цих краях. Післязавтра я викличу до себе всіх її членів і вас теж, щоб у вашій присутності вони розв'язали цю проблему на вашу користь.

За годину високий гість відбув з банкету. Прощаючись із господарем, він ще раз запевнив, що той не встигне й оком змигнути, як усі його мрії здійсняться. Одразу за президентом банкет покинули один за одним,— як то заведено, по старшинству,— міністри, депутати парламенту та інші поважні гості.

О другій годині ночі в барі тинялося лише кілька останніх царедворців — тих, хто не міг похвалитися пишними титулами. Вони плекали надію, що їм відкоркують ще пляшку славетного шотландського віскі або очікували нагоди, щоб «позичити» якусь із незліченних срібних попільничок.

Та незабаром і ці гості роз'їхались. Дон Фернандо та його дружина лишилися самі. Схвильовані, що глава держави виявив їм таку честь, прибувши на банкет у супроводі міністрів, господарі ще довго ходили по спорожнілих кімнатах, поміж столів, завалених рештками нічного бенкетування і, розчулені обіцянками президента, тішили себе омріяним багатством та владою.

Уже почало світати, коли втома нарешті здолала збуджене, щасливе подружжя Пасамано. Дон Фернандо та його дружина лягли спати, переконані, що досі ніхто в Лімі не влаштовував такого пишного шанування його превосходительству президенту країни. Рожеве майбутнє малювалось їм у всій своїй красі.

Опівдні наступного дня дон Фернандо розбудив розпачливий крик дружини. Він підхопився з постелі, і жінка сторопіло подала йому ранкову газету. Ще не прочумавшись від сну, ледве підвівши важку з похмілля голову, дон Фернандо насилу розгледів великі літери сенсаційного повідомлення, яке, мов блискавка, обпалило його свідомість. Навіть не зойкнувши, щедрий господар, наче підкошений, упав на ліжко. В країні відбувся державний переворот!

Скориставшись із того, що президент та більшість членів його уряду були на банкеті, один з міністрів захопив владу в свої руки.

*З іспанської переклав
Михайло РОЯ*